

ETO: 821.511.141-311
355.018(1-072)''19''
DOI: 10.19090/hk.2022.4.48-63

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
erika.bence@ff.uns.ac.rs

A MAGYAR HINTERLAND-REGÉNYEK SORA

Tersánszky Józsi Jenő: Viszontlátásra, drága...

Series of the Hungarian Hinterland Novels

Jenő Józsi Tersánszky: Viszontlátásra, drága... (Goodbye, dear...)

Još jedan mađarski roman zaleđa

Joži Jene Teršanski: Doviđenja, draga...

Ady Endre 1916. december 1-jén, a *Nyugat* Figyelő rovatában napvilágot látott ismertetőjében „az első igazi háborús regény”-nek minősíti Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága...* című regényét. A recepció több explicit mozzanat (például: háborús tematika, női főszereplő, vallomások jelleg etc.) alapján *A margarétás dal* (1929) című művének párdarabjaként határozza meg, míg a legújabb kutatások – Munk Artúr *A hinterland* című 1933-as művére reflektáltan – az ún. hátországregények sorában helyezik el. A tanulmány e kontextusok hálózatában mutatja be a jelölt alkotást. A hasonlóságokat és a különbségeket figyelembe véve arra keresi a választ, hogy Tersánszky regénye hogyan illeszkedik az első világháborús regények műfajváltozatainak sorába, s igazolható-e az az előfeltevés, hogy a magyar irodalom alakulástörténetében a *Viszontlátásra, drága...* megjelenésével egy új, addig nem létező regénytípus és beszédmód jött létre. A hagyománykeresés eljárása viszont a mű előképeinek, mintáinak (például: 19. századi magyar levélregény, orosz realista próza) feltárását szolgálja.

Kulcsszavak: a háború tematizálása, orosz regényirodalom, hátország, női szempont, levélregény

A Vizontlátásra, drága... keletkezéstörténeti helye

A *Vizontlátásra, drága...* és *A margarétás dal* párregényként való értelmezhetősége a Tersánszky-recepció visszatérő hivatkozása. Rónay László tanulmánya (Rónay 1983) is azonos kontextusba helyezi a két, másfél évtizednyi különbséggel (1916-ban és 1929-ben) íródott, illetve napvilágot látott regényt, noha dolgozatának vonatkozó kitétele épp az elbeszélői beszédmódok különbözőségét emeli ki. Amíg a *Vizontlátásra, drágát* a „szenvtelen” kívülállás, „bizonyos mértékű távolságtartás” (Rónay 1983) jellemzi, mivel a levélforma nem teszi szükségessé a történet értelmezésének elbeszélői magatartását, addig *A margarétás dalban* – noha a közreadás korábbi regényében érvényesített helyzete itt is jelen van – a háború kiváltotta vagy fokozta lelki folyamatok kifejtése áll az elbeszélés középpontjában.

Hammerstein Judit Munk Artúr ismert, a jelenséget címében is megnevező hátországregényét, *A hinterlandot* vizsgáló tanulmányának (Hammerstein 2017) összegzésében tér ki Tersánszky Józsi Jenő vonatkozó regényeire, mint azonos kontextusban értelmezhető narratívákra:

Tersánszky számára is meghatározó volt az első világháborús élményanyag, amelynek több művet is szentelt. A formai újítások tekintetében is remek *Vizontlátásra, drága!*, illetve *A margarétás dal* című írások egyaránt a háborús hátországot mutatják be két női sorson keresztül, ragyogó lélek- és jellemrajzzal. Mindkét mű középpontjában egyébként többek között a nemiség áll, ám *A hinterlanddal* összevetve jóval összetettebb, rafinált megközelítésben (Hammerstein 2017, 165).

Noha a két mű azonos típusokba (női sorsregény, lélektani regény, hinterland-regény) sorolhatóságának szempontjai meglehetősen elnagyoltak, következtetése általánosító, mégis ráirányítja a figyelmet a palettára helyezett művek sokféleségére: a műfaj sor változatosságára, ellentmondásaira, digresszióira; a velük kapcsolatos sztereotípiák lebontásának szükségességére, mint amilyen például az, hogy az első világháborús regények sorába tartoznak mindazok a regények, amelyek a világháború éveiben íródtak, jelentek meg, amelyeknek elbeszélő ideje a háború időtartalmát jelöli, valamilyen formában tematizálják, említik, a fő elbeszélőszál háttérben működtetik a háború történések kulisszáit.¹

Nagyon fontos kiindulópontot jelentenek a vizsgálat szempontjából Ignóty Ádám és Ady Endre könyvismertetői, amelyek a regény 1916 novemberében, a *Nyugat*

¹ A kutatásnak a jelenségre vonatkozó, már közölt eredményei: Bence 2020; Bence – Ispánovics Csapó 2020.

könyvsorozatában történt kiadását követően szinte azonnal megjelentek, lévén arról szó, hogy az három folytatásban már korábban is napvilágot látott a folyóirat lapjain. Ignotus írása az Ady-szövegnél eggyel előbb, az 1916. évi 22-es számban látott napvilágot, és legsarkalatosabb pontja az a megállapítás, hogy Tersánszky e műve tematizálja ugyan a háborút, de végső soron a *Viszontlátásra, drága...* „nem háborús regény, hanem regénye egy leánynak, kit a háború lökött ki úri s leányi életéből s oda a férfiak közé, mint lökhetett volna puszta elszegényedés, ami miatt mondjuk nevelőnőnek kellett volna mennie” (Ignotus 1916). Ady Endre ennél konkrétan fogalmaz: „az első igazi háborús regény”-nek nevezi a katona-író művét, műfajtypus-alkotó elemként azonban ő sem a harci események ábrázolását, hanem annak az emberi sorsokban lecsapódó jelentéseit tekinti: „Titkos mottója mintha ez volna, hiszen igaz, háború, sőt Háború van, de ember is van, embersors is van, s a gépfegyver sem pattoghat ember nélkül s ha nincs ember, kire?” (Ady 1916).

Az első világháborús regényeket vizsgáló kutatások megegyező konklúziója, hogy a műfajtypust alkotó művek második, 1927 és 1931 között létrejött vonulatát tekinthetjük reprezentatív, a narratívát létrehozó sorozatnak: ami Markovits Rodion *Szibériai garnizon* (1927) című regényének megjelenésétől Kuncz Aladár *Fekete kolostor* (1931) című művéig terjed, míg világirodalmi szinten Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* (1929) című alkotása nyitja a második sort Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* (1929) című regényével együtt, és az előbbi szerző *Győztesek és legyőzöttek / ...és azután... / Vissza a háborúból* címeikkel fordított² *Der Weg zurück* (1931) című műve, a *Nyugaton a helyzet változatlan* folytatása zárja (Bence – Ispánovics Csapó 2020; Bence–Kocsis 2019; Hammerstein 2017; Szekernyés 2011). Markáns kivételt Jaroslav Hašek *Švejk-történetei* jelentenek, amelyek már 1923-ban napvilágot láttak, a mű jellege, narratívája azonban egészen más eljárásokra mutat azoknál, mint amilyenek az első világháborús regények sorát jellemzik (Bence 2018, 2021).

A (vajdasági) magyar irodalomban is ismerünk több, az említett második vonulat létrejötté előtt megjelent, az első világháború eseményeit tematizáló irodalmi naplót vagy regényt, illetve a két műfaj ötvözése által létrejött alkotást. Ezeknek egy része csak évtizedekkel később, vagy a nagy háború kitörésének centenáriuma idején került kiadásra, ezáltal nem juthatott a recepció fénykörébe egészen a 20. század második feléig, vagy még későbbi időkgig.³ Megjelent

---

² Benedek Marcell és Szabó Lőrinc fordításai.

³ Csáth Géza háborús naplója 1997-ben, Munk Artúr autentikus feljegyzései 1999-ben, K(ozma) József háborús visszaemlékezései csak 2014-ben láttak napvilágot. Lásd: Csáth 1997; Munk 1999; K. József 2014.

azonban 1919-ben, illetve 1920-ban, tehát szinte a megélt életesemények és -történések lezajlásának szinkrón idejében két, ún. hadifogoly-könyv: Bokor Ervin (Bokor 1919), illetve Fleissig József (Fleissig 1920) naplója, amelyekben a szibériai fogság és az onnan való szökés történetéről számolnak be. Nem áll rendelkezésünkre e két mű hatástörténeti szerepét vizsgáló kutatás, ugyanakkor más vizsgálatok eredményei (Bence 2018, 2020, 2021; Bence – Ispánovics Csapó 2020; Bence–Kocsis 2019; Hammerstein 2017; Szekernyés 2011) sem tartalmazznak műfaj-konstituáló szerepükre, illetve megjelenésüknek irodalmi jelentőségére vonatkozó észrevételt.

1919-ben Nagybecskerekén látott napvilágot Tarkó János *Amíg a nagy vihar tombolt...* (Tarkó 1919) című regénye, amely – noha a korabeli sajtó, illetve könyvtörténeti kiadványok is számontartották – csak az említett centenárium kapcsán került irodalomtörténeti vizsgálatok vonzatkörébe. Egyrészt az adatgyűjtők, azaz a bibliográfusok vették számba arra keresve a választ, hogy mikor jelent meg a térség, Vajdaság politikai határai között az első regénynek nevezhető könyv, másrészt az alakulás- és műfaj történeti kutatások igyekeztek kijelölni lehetséges helyét az első világháborús regények valamely vonulatában vagy változatai sorában. Ez utóbbiak viszont olyan eredményre vezettek, amelyek alapján beilleszthetetlennek minősítették a regényt a műfajváltozat keretei közé. Az összevető vizsgálatok során ugyanis kiderült, hogy a Tarkó-regény nem állítja a történelmi eseményt, az első világháború történéseit poétikai eljárások és jelentések szolgálatába: az *Amíg a nagy vihar tombolt...* (a címében argumentált módon) csak kulisszaként jeleníti meg a világeseményt, amelynek előterében a Verne-regényekből ismert történések képeznek tudományos-fantasztikus regénynarratívát (Bence 2020). Emellett azt is tudjuk, hogy Tarkó János (1881–1981) nem volt katona, sem más módon aktív személy a háborúban, a reá vonatkozó adatok és leírások (például az Aisne folyó mentén lezajlott csaták) a korabeli híradásokból kerültek művébe; ezért sem vállalkozhatott egy Hemingway- vagy Markovits Rodion-regényhez hasonló autentikus elbeszélés vagy napló(regény) megírására.

Az első világháborús regények típusában Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága...* című regénye – a fentiek tükrében vonhatjuk le a következtetést – rokontalanul áll egy, csak másfél évtizeddel később sort alkotó narratíva létrejöttének kezdőpontján. Ezért értelmezésünk kiindulópontja az, hogy műfajalkotó, azaz sort nyitó írói vállalkozásról van szó, amely keletkezéstörténeti kontextusa (autentikus helyen és időben jött létre), valamint a háború tematizálása révén szakít az irodalmi hagyománnyal, például a 19. századi magyar lányregény vagy az orosz realista elbeszélés eljárásaival, s hoz létre olyan új beszédmódot, amelyeknek

reprezentáns szövegei majd csak a század harmincas éveinek elején, a kellő rálátási távlat létrejöttével nyernek ismét teret a magyar regény alakulástörténetében. Ilyen értelemben viszont Tersánszky 1916-ban íródott műve – saját, 1929-ben megjelent alkotása, *A margarétás dal* mellett – leginkább Munk Artúr *A hinterland* című regényével rokonítható (Hammerstein 2017).

A szociokulturális viszonyok megváltozása mint narratívateremtő tényező

Tersánszky Józsi Jenő 1914-ben vonult be önkéntesen, és a galíciai hadszíntérre került. A háborúról szerzett közvetlen tapasztalatait eleinte naplójegyzeteiben örökítette meg, majd 1916-ban sikerült egy napra Budapestre látogatnia, ahol találkozott Ignotusszal, aki amellet, hogy anyagilag is támogatta a szerzőt, élményeinek elbeszélésére buzdította. A *Viszontlátásra, drágát* Tersánszky ennek hatására új állomáshelyén, Losoncon kezdte írni, elkészült részeit pedig barátja, Tihanyi Lajos segítségével sikerült eljuttatnia a *Nyugat* szerkesztőségébe, amely augusztustól szeptemberig három folytatásban tette közzé, majd hamarosan nyomtatásban is megjelentette (Rónay 1983; Pataky 2019, 71). Megírásának ideje és helyszíne tehát hozzátétőlegesen megegyezik a regényben megjelenített idővel és cselekményének terével. A *Viszontlátásra, drága...* azoknak az első világháborús regényeknek a sorába tartozik, amelyeknek szerzője valóban járt és részt vett az ábrázolt hadszíntéren és harcokban, eltér tőlük viszont abban (és ilyen szempontból egyedi), hogy nem a visszatekintés távlatából, a háború befejezését követően egy-másfél évtizeddel később íródott és jelent meg, hanem azonnal, az elbeszélte történésekkel szinkrón időben.

A galíciai háborús eseményeket Markovits Rodion *Szibériai garnizon* (1928), Munk Artúr *A nagy káder* (1930) és Szabó István – Andrée Dezső *Egy legionista naplója* (1931) című regénye jeleníti meg úgy, hogy az ábrázoltak mögött megélt tapasztalatok állnak. Utóbbi cím esetében csupán Andrée Dezső életének adott szakaszáról vannak adataink, míg Szabó Istvánról, a volt idegenlégiós-ról keveset tudunk: csak az Andrée által közvetített információknak vagyunk a birtokában – arról sincs bizonyítékunk, hogy valós személy volt és nem írói alteregó vagy kitaláció. Mindezért azt feltételezzük, hogy a regényben ábrázolt 1915-ös háborús események a magát kéziratgondozónak feltüntető Andrée élményein alapulnak (Bence 2015, 2017, 2018). Az említett regények megírása és a megélt/ábrázolt élmény ideje között eltelt idő, az emlékezés eljárása az összegezés, a tapasztalatlevonás és az értékelés perspektívájába helyezi a történéseket, míg a valós idejű élmény a történések egészen más dimenzióit emeli ki. Az említett regények a háborús propaganda tartalmait, az osztrák–magyar

hadvezetés felkészületlenségét és alkalmatlanságát, a csatatéren megélt borzalmakat, illetve a hadifogolylét traumáit helyezik az ábrázolás középpontjába. A Tersánszky-regényben ezek a jelenségek közvetve, a szereplők elbeszéléseiben, beszédében nyernek formát; a közvetlenül megjelenített térben a háború következményeinek a közösség tagjai, a hétköznapi emberek életében, sorsában történő lecsapódásának, tükröződésének a jelenségei kerülnek előtérbe.

Ismertetőjében Ignotus fontos argumentumokat jelöl meg arra vonatkozóan, hogy mely aspektusai teszik a másként „regénye egy leánynak” kontextusban értelmezhető *Viszontlátásra, drágát* háborús regénnyé. Előbbi jelentésében Tersánszky „háború nélkül is megírhatta volna” művét, miként a 19. századi magyar és az orosz regényirodalomban is számos példája van annak, hogy egy női sors az egzisztenciális körülmények megváltozása, testi-lelki traumák vagy más szerencsétlenség hatására hogyan válik tragikussá vagy más értelemben drámaivá. Viszont,

ha háborús regény, akkor ezt kell megéreztetnie, mint ahogy a *Germinal* a bányamunka regénye s minden alakja körül ott rezeg annak levegője s emberei sülve-főve, élve, halva, szeretve úgy párologják magukból a bányát, hogy szinte átlátszó burok gyanánt látszanék meg fotográfiájukon, ahogy a *Du Prel* fotográfiáin minden embert körülkörvonalaz a belőle kisugárzó ok (Ignotus 1916).

Egy hagyományos értelemben vett „lányregény”-ben, jegyzi meg némi ironiával is a hangjában Ignotus, a hirtelen elszegényedés következtében a főszereplőnek, „mondjuk, nevelőnőnek kellett volna állnia” (Ignotus 1916). Az előkelő, nagyvárosi élethez szokott, elkényeztetett Nela azonban a morális alászállás és az önértékelés összeomlásának legmélyebb bugyrait járja meg: „hozzaordenárésodik a pénztelen és őrmesteres élethez, nem másképp, mint ahogy hozzá is magasztosodhatott volna jómódhoz, gazdagsághoz, törvényes rendhez, kényelemhez s a kiválasztottak társaságához” (Ignotus 1916).

Mi a megejtő ebben a regényben? – a keresett formája bizonyára nem s megint az író epilógusa sem olyan stílusos, amilyennek ő eleve kigondolta. Egy elszegényedett, érett, lengyel úri szűz ottrekedt Galíciában a Háború elején s beteljesedik vele az a végzet, amelyik egy normális hadgyakorlaton is elérte volna. Még csak hadgyakorlat se kellett volna, ez már régi dal s a rokon sorsú irodakisasszonyok nem ülnek le utána a zongorához szonátákat játszani avagy naplót írni (Ady 1916)

– reflektál a háború sors- és narratívaalkotó jelentéseire Ady Endre is a recenziójában.

Ezek a meghatározások ugyanakkor nemcsak a háborús, hanem a tágabb és hagyományos értelemben vett történelmi regény műfaji karakterisztikáira is vonatkozhatnak; fontos műfajalkotó momentumuk ezeknek, hogy a történelem a nemzeti közösség tagjainak sorsában értelmeződik (Bence 2011).

A *Viszontlátásra, drága...* valóban úgy kezdődik, mint egy 19. századi polgári regény. Az elbeszélés e regényhagyomány alakzatait érvényesíti, amikor az önhibáján kívül, az apa átgondolatlan gazdasági döntései és öngyilkossága (bár ez így egyszer sem hangzik el, de erre utalnak a narrátor megjegyzései, miszerint „nem bírta el” a következményeket) miatt szerencsétlen körülmények közé jutott Nela az eseményeket követően, végső elkeseredésében ragad tollat, és számol be levél formájában egykori barátnőjének a történekről. Viga a Nela sorsának ellentétét képező, a közösségileg legitimált női sorsmodellt képviseli, aki férjhezmenetele és a törvényes polgári viszonyok között megvalósított életvezetése révén, családjá és a férje irányítása alatt élvez védeltséget még a háború szélsőséges körülményei közepette is. Mi több, távol kerülve a valós harci eseményektől, inkább a háború járulékos hasznát ismeri, valós és sötét oldalát – miként az hónapokkal korábban íródott, de barátnője kezébe csak a társadalmi és a személyes katasztrófát követően jutott levele is tanúsítja – még elképzelni sem tudja. Problémái (például, hogy Rajmund, a férje nagyon meghízott, ezért attól fél, kiábrándulhat belőle) Nela történetének tükrében már gyerekesek és nevetségesek; a korabeli közösségi viszonyok álságos, hazugságokból építkező konstrukcióira is rávilágítanak:

Szinte röstellem bevallani, hogy nekünk még hasznunk van ebből a háborúból. Nem elég hogy Rajmund csámpás untauglich, még ezenfelül szállítunk a hadseregnek s ez háromszoros forgalmat hoz a vállalatnak. Ez az utálatos civil, még minap azt merte mondani, hogy a háborúban eddig még a szállítók jobb szolgálatot tettek nálunk a hazának a hadvezéreknél. Egy pillanatot se merj késlekedni. Fogj tollat és írd, mikorra várjunk benneteket. Alig várom, hogy elmeséljem neked miket láttunk s milyen rémes kalandjaink voltak hazajövet. (Nos és tudod még...) (Tersánszky 1916).

Vidékre menekülésüket követően egy ideig még Nela sem engedi el azokat az illúziókat és ábrándokat, amelyeket a nagyvárosi úri világ felületes, valódi értékeket, minőséget nem tartalmazó életmodelljei kínáltak fel számára, s amelyeknek az orfeumok és olcsó regények közvetítette hazug képét a(z) – anyai mintát és erkölcsi útmutatást nélkülöző – szereleméhes, érzéki lány valóságként él meg.

Így lenne... Keresnek egy művésznőt. A vállalat igazgatója ott volt azon a kabarén s látott engem. Ő tudja, mi történt azóta. Ajánlatot tesz. Holnap, vagy holnapután kapok egy levelet. Kérem, ezek s ezek a feltételeim, azonnal válasz... Rendbe jön minden... Színpad... mosolygok, óriási siker. Meg vannak bolondulva, taps, virág, káprázat, forróság... Ott van a szőke gróf. Amelyik oly kedvesen félrehajtva tartotta fejét az estélyen. Megismert, tudja, jobb körből való lány vagyok. Már akkor igen tetszettem. Most már izgatóbb, színésznő... Esztelenül szerelmes... Az öltözőben beszélek vele. Így nézek rá bámulva. Jenkiewitz mondta, egészen feketének látszik, mikor úgy nagyra nyitom a szemem. – Nem tagadom gróf, Ön igen rokonszenves nekem. (Igen, így éppen jó.) – De őszintén beszélek, kérem, mondjon le rólam. Én nem lehetek másként Öné, mint a felesége. Akkor ő... Szeme egészen fátyolos az izgalomtól. Közelebb hajol. Nem, nem, ez így képtelen, hagyjuk. Szeretője leszek, pont. Valószínűbb. Majd aztán lehet... Egészen elveszíti eszét. Ügyesen csinálom. Jön egy másik, a barátja. Félt. S végül aztán... Nos így... Kocsin hajtunk ketten, hitvese vagyok, a Mickievic fasoron. Szelíden, kedvesen kissé kihajlok a hintóból, mintha valami apróságra figyelnék. Steinbergék jönnek szemközt. A nagyobbik lány s anyja. Rám bámulnak a járdáról. Szívélyesen intek, de aztán megint csak arra nézek mosolyogva, amiért imént kihajoltam, mintha érdekelne. Ebből látják, mily... Istenem, micsoda örültség ez! Nevetek magamon. Ah! Ily nyomorultul lenni. Mi vár rám?... Segíts meg Istenem (Tersánszky 1916).

Ezeket az életszerűtlen és működésképtelen mintákat leplezi le, tőri össze benne először a nagyapa kendőzetlen igazmondása, majd a háború nyers, bornírt és erőszakos valósága. Nagyapja ugyanis egyértelműen a tudomására hozza, hogy apjukat teszi felelőssé a történekekért, s egyáltalán nem tartja elfogadhatónak nevelési módszereit, amelyekkel idősebb fiából „ingenyelőt”, lányából pedig „piperés dámát” nevelt.

Idézett kritikájában Ady Endre jelzi, hogy a főhős végzetében nem csak a háború kitörése játszik szerepet. Intellektuális felkészültsége és neveltetése hiányosságaiból kifolyólag az „egy normális hadgyakorlaton is elérte volna” (Ady 1916). Hasonló konzekvenciákat von le Utasi Csaba is tanulmányában:

Tragédiája természetesen nem abban van, hogy elkurvult, hébe-hóba mással is megesett már ilyesmi, mégsem akarta elemészteni magát, hanem abban, hogy elfogyott körülötte a levegő, hogy az érzékek póre játékának rabszolgája lett. Cellába szorult, ahonnan nincs kiút. Friss

tapasztalatai birtokában huszonöt éven át kialakult életvitelének máza lepattozott, végérvényesen, ugyanakkor azonban a virtuális Nela kiteljesítése is lehetetlen számára, mert ahhoz szellemi készsége teljességgel elégtelen. Kiszolgáltatottsága fokozhatatlan, s ebben egy kicsit minden ember kiszolgáltatottságát is ott érezni (Utasi 1990, 44).

Nela sorsmodelljének távoli előzményeiként a 19. századi magyar szentimentális levélregény, sőt, Hamupipőke-asszociációk is felmerülhetnek. Fanni, Nela és Hamupipőke életvezetése hasonló hiányokra épül: nélkülözni kénytelenek az édesanya aktív védelmező erejét és erkölcsi mintaadását. Hármójuk közül Hamupipőke van a legjobb helyzetben, hiszen édesanyjának még volt ideje jótanáccsal és útmutatással („légy jó!”) ellátni, aminek segítségével a lánynak sikerül is kikerülnie az erkölcsi bukás veszélyeit, sőt, az apja is képes védelmezői szerepét ellátni, például amikor a herceg a menekülő lányt hazáig üldözi. Ugyanakkor hangsúlyos Hamupipőke-párhuzam a Tersánszky-hős életében, ahogy az elkényeztetett úri kisasszony a házvezetőnő helyzetében találja magát, amelynek során filléres gondokkal kell megküzdenie. Jellemző, ahogy ezt az alávetettséget első, el nem küldött levelében még nagyképűséggel, hazugsággal próbálja palástolni, s csak későbbi újraolvasásakor, amikor már megjárta az erkölcsi züllés útját, ismeri fel élethelyzetének valódi dimenzióit.

Nela édesanyjáról egyetlen szó sem esik a regényben, csak feltételezzük, ha abból indulunk ki, hogy legkisebb gyermeke az elbeszélés aktuális idejében tíz évnél fiatalabb korú lehet, hogy már évekkal (esetleg egy évtizeddel) korábban – amikor a lánynak leginkább szüksége lett volna helyes mintára és életvezetési tapasztalatokra – elhunyt. Amikor az isten háta mögötti, de elvileg nyugalmas kisvárosba, a nagyszülőkhöz érkeznek, már túl késő, hiszen Nela már túlérett, egzaltált, realitásérzékkel nem rendelkező, nagyrészt pallérozatlan műveltségű lány (egyetlen említhető intellektuális készsége, hogy alapszinten megtanult zongorázni és anyanyelvén, a lengyelen kívül ismeri a korszak társalgási nyelveit, feltehetően a németet és az oroszot – egy megjegyzéséből viszont kikövetkeztethető, hogy magyarul nem beszél). Hiányosságainak korrekciójára sem nyílik lehetőség, hiszen érkezéskor a nagyanya már súlyos beteg, hamarosan meg is hal, a nagyapa pedig érzéketlen és túl idős a nevelői feladatokhoz. Húszéves öccse, Jakob is hamar kiesik és örökre eltűnik az életéből, amikor az idegenlégióba áll, de kalandor természete, érzelmi éretlensége és szintúgy félresikerült neveltetése révén egyébként is alkalmatlan lenne a családfői szerep átvételére és betöltésére. Viga nevű barátnőjétől elszakítják a körülmények. Kezdetben nem is biztos benne, hogy megmaradt-e köztük a régi barátság. Majd amikor

mégis megkapja a levelét, amelyben ugyan feltétlen segítségéről biztosítja, azzal kell szembesülnie, hogy a barátnő sem lehet megfelelő támasza. Egyrészt helyzete csak annyiban különbözik az övétől, hogy előnyös házasságot kötött, aminek köteleibe biztonságban lehet, viszont nincs önálló döntéshozatalra lehetőséget nyújtó helyzetben, másrészt feltétlen támogatása a háború előtti, még a jó hírű úrilánynak, nem a megesett Nelának szól.

Hogy a jelentés szolgálatába állított korszak, a 20. század eleje, a regényfikción kívül is mennyire álszent, hamis valóságtudatot és morális válságot jelentő kor volt, több, az adott időszakban keletkezett eredeti napló is tanúsítja. Egyik legjellemzőbb példája Andrassy Ilona grófnő 2015-ben napvilágot látott levelei és naplója, a *Mindennek vége!*. Párhuzamba állítva a Tersánszky-regény megjelenítette világ jellemzőivel, az lehet az egyik fontos következtetésünk, hogy a kiváltságos társadalmi helyzet, mint amilyen a grófnő esetében az arisztokrata származás és a háború végéig biztos anyagi háttér, sőt, a megfelelő iskolázottság sem jelent abszolút védelmet a kétes tendenciákkal szemben. Noha Andrassy Ilonának helyzetéből kifolyólag lehetősége van önálló döntéseket hozni és életvezetési stratégiákat megvalósítani, ezek egy része a kor színpadias, hősieskedő manírjait képezi le, tehát álságos és hamis képleteken alapul. Például, amikor katonának állt férje után Galíciába megy, és ott ápolói feladatokat szeretne ellátni, nevelőapja karhatalmi eszközökkel próbálja meg hazahozatni. Későbbi, olaszországi szanitéci szolgálata során is számos valóságidegen, hamis következtetést von le a társadalmi jelenségek és a háború mibenlétét illetően. Éppúgy nincs tisztában saját női léthelyzetének karakterisztikáival, mint a szerény képességű, butácska Nela, mi több, a szerelemről és a szexről szóló gondolkodása, ismeretei sem kevésbé egzaltáltak és illuzórikusak (Andrassy 2015).

Ignotus és Rónay László (Ignotus 1916; Rónay 1983) is párhuzamba állítja a *Viszontlátásra, drága...* világát az orosz regényirodalomból ismert miliővel és alakokkal: Malagin Nikolajevics Nikolaj személyében valóban megjelenik a kifogástalan fellépésű és beszédű, sármos, vidéki orosz nemes, azonban a háború életre keltette bornírt és kusza viszonyok között ezeknek a magatartásoknak már inkább csak a gyengeségei, hiányosságai és felületességei nyilatkoznak meg. Malagin személyiségében nyomai sem mutatkoznak Vronszkij megrendült identitástudatának, miként Nela kisszerű sorsában sem Anna Karenina bukásának nagy volumenű tragédiája. A háború azt hozza felszínre e világból, ami az elmúlt évtizedek takargatott kórtünete volt: a korrumpált igénytelenséget, az erkölcsi értékkövetés hiányát, ami tragikusan adekvát alapot jelent a korszak eszkalálódó morális válságához és az első világháború kirobbantásához.

A „hinterland-regények” sorában

A regény kezdete, az elbeszélés menete egy ideig nem ad támpontokat ahhoz, hogy hova kellene elhelyeznünk, illetve milyen térben elképzelnünk a kibontakozó történéseket. A levelet író én-elbeszélő, a vallomást tevő Nela akár magyar lány is lehetne: semmilyen körülmény sem utal etnikai hovatartozására, mi több, a megjelenített valóságtér a Monarchia bármely vidékét és helyét jelentheti. Az első ilyen utalást a főhős azon leírása tartalmazza, amelyben a térkép fölött vitatkozó nagyapáról és Jakobról fest képet:

Sokáig csak annyi hatása volt [mármint a háborúnak – B. E. megj.], hogy késtek az újságok s megdrágult minden, meg egy-két menekült jött legkülönbözőbb hírekkel. Na meg, hogy Jakob s Nagyapus minden este összevesztek a térképen. Egyikük így, másikuk amúgy kerekítette ki szabad Lengyelországot s kölcsönbe leszamarazták egymást (Tersánszky 1916).

Később az elbeszélő egy futó pillantást vet a kisvároson átvonuló, itt még euforikus hangulatban levő, a lakosság által megéljenzett csapatokra, a „mieinkre”, majd rövid vendéglátásukról is beszámol, ám azt is megjegyzi, hogy magyarok voltak, ezért beszélni nem tudtak velük.

Az első konkrét etnikai meghatározás a lengyel felmenőkkel is rendelkező, a nyelvet kiválóan beszélő Malagin szájából hangzik el, amikor kijelenti beszélgetés közben:

Igazán csodállak benneteket lengyeleket – mondotta többek közt, – hogy olyannyira ellenségekül tekintetek bennünket s most is a legnagyobb hűhóval az osztrákok mellé álltok. Hisz ha már elnyomásról van szó, hát az osztrákok, meg éppenséggel a németek nem éppoly elnyomóitok mint mi? No, hisz tudom, azt mondjátok, hogy az elnyomatás sokkalta nagyobb nálunk. Az egész világ tele van: súlyos iga, meg kancsuka, meg a pici tudja miféle mesékkel. Ezen igazán, csak nevetni lehet. Na természetes, hogy afféle nyugtalan bolondokat, meg holmi izgága feltűnni vágyókat megfenyítünk alaposan. De hisz ezt éppúgy megcselekszik nálatok is, vagy épp a németeknél. S ha nem, csak gyengeségre vall (Tersánszky 1916).

Ez a furcsa, kettős mérce, illetve a távlatokban gondolkodás hiánya nemcsak a szélhámos Malagin magatartására jellemző, hanem az osztrákok vereségét korábban elképzelhetetlennek állító, de az orosz csapatok bevonulásával meggyőződését hamar feladó, az erkölcsi konjunktúra előnyeit büntudat nélkül elfogadó

nagyapa megnyilatkozásaira is. Mi több, a férfi karjaiban és képzelt szerelme búvkörében Nela gondolatai közé is hamar visszatérnek korábbi ábrándjai, csak most nem lengyel vagy osztrák, hanem orosz környezetben képzei el férjhezmenetellel megvalósuló szerencséjét és boldogságát:

Ez a föld most Oroszország lesz. Távol minden ami volt... Nikolaj megszeret. Ő talpig nagyjellemű. Azt mondja: – várjon rám, míg vége lesz a háborúnak. Akkor hitvesemmé teszem. Elmegyek vele hazájába. Vagy jobb, őt váratlan felmentik, ez most jön, nemsokára... Ott vagyok... Mindenki megbámulja szépségem. Úrnője leszek egy úri háznak. Ő dúsgazdag... Estélyt adok... Mindenki előtt vonzó s érdekes az idegen asszony. Az utcán komolyan, szomorúan sétálok férjem karján... De Nagypusék! Ah! Közönséges, nevetséges. Ő... hátha egy löveg találja őt útközben... Örület. Megint álmodok... Nyomorult! Nagypust feláldoznád esztelen vágyaidért. Ilyen, ilyen a lelkem... Mit érdemelhetek? Ezért van minden!... Mit tudhatod még?... Az este gyöngédséget mutatott. Ez így szokott lenni. Meglehet holnap már erőszakkal bevonszol magához. Ott van Fetyka, ha ellenkedek... Ah! Mi várhat rám?! Olyan volt a tekintete néha... láttam... – „mi alaposan megfenyítettünk, holmi izgága”.

Édesem alig tudtam szabadulni. Képzetelem egyre elibém hozta egy ily ölelkezés kéjét. Meg kellett ijednem magamtól. Nos, tudod milyen volt a boszorka, rettenetes kerítöm.

De megfogható-e előtted drágám, mit dúlt össze valómban annak érzése, hogy minden elveszett, csak a kárhozat, örültség, pusztulás járnak szabadon mindenütt, mint a hiénák az omladékok között. Menekülni valamibe e gyötrelemtől, egy óra halálos, utolsó gyönyörébe, gyalázatba, tébolyba... (Tersánszky 1916).

A vonatkozó történeti események minimális elmélyültségű kutatása is eredményre vezetett, de az általunk említett, az első világháború galíciai eseményeit tematizáló regények is nagyban segítettek bennünket annak megértésében és meghatározásában, hogy a Tersánszky-regény pontosan mely háborús eseményekkel összefüggő történekekről beszél. Ehhez még hozzávéve a mű keletkezésének pontos idejéről szóló adatainkat, szinte biztosra vehető, hogy a regényben ábrázoltak az ún. Bruszilov-áttöréssel függnek össze, vagyis az orosz csapatok 1916. július 4-én indított, és az osztrák–magyar csapatok vereségével végződő offenzívájáról van szó. De nemcsak ezeknek az eseményeknek a megjelenítésében, hanem más jelenségek kifejtésében és tematizálásában is felfedezhetünk azonos karakterjegyeket a *Viszontlátásra, drága...*, valamint a Markovits-, a

Munk- és a Szabó–Andrée-regények narratívája között. Mindegyiknek témája ugyanis a korszak – euróriadiszleteik mögött lapuló – erkölcsi és gazdasági válsága, a propaganda megtévesztő és mérgező hatása, az elbizakodottság, amellyel a politikai és hadvezetés egészen az első vereségekig és szörnyűségek napvilágra kerüléséig bagatellizálja a háború jelentőségét és következményeit; ahogy a tömeg felül nekik és hitelt ad a propagátorok, a politikai és hadi korrupció, a hátszág szélhámósai terjesztette „igazságok”-nak, állításoknak. Különösen erős Munk Artúr második háborús regénye, a műfajtypus nevét adó, 1933-ban napvilágot látott *A hinterland* intertextuális kötődése Tersánszky regényéhez. *A Vizontlátásra, drágával* Tersánszky Józsi Jenő ugyanis már 1916-ban megnyitotta azt az irodalmi regénydiskurzust, amelynek hasonlóan jelentős alkotásai majd csak a század húszas éveinek végén, a harmincas évek elején jelennek meg.

Irodalom

- Ady Endre. 1916. Regény: „Vizontlátásra drága...” (Tersánszky Józsi Jenő). *Nyugat* 9 (23): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00211/06461.htm> (2022. aug. 7.)
- Andrássy Ilona. 2015. *Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója*. Szerk. Kovács Lajos: Előszó. 5–9. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Bokor Ervin, Dr. 1919. *Menekülés a szibériai fogságból: Japánon és Anglián keresztül/ Két magyar tiszt viszontagságai*. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Bence Erika. 2011. *A múlt horizontja: A történelmi regény műfaji változatai a 19. századi magyar irodalomban*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bence Erika. 2015. Az első világháború tematizációja az 1930-as évek vajdasági magyar irodalmában. In *Virtuális irodalomtörténet*. 102–113. Veszprém: Iskolakultúra.
- Bence Erika. 2017. Egy legionista a háborúban. Szabó István – Andrée Dezső: Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929). In *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*. 117–145. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó.
- Bence Erika. 2018. Magyar bestsellerek, világirodalmi sikerek a két világháború közötti magyar irodalomban. *Hungarológiai Közlemények* 19 (2): 34–55.
- Bence Erika. 2020. Mi történt a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalomban 1918-ban? *Hungarológiai Közlemények* 21 (3): 90–108.
- Bence Erika. 2021. Munk Artúr *A hinterland* című regényének kontextualizálása. *Hungarológiai Közlemények* 22 (4): 27–44.
- Bence Erika – Ispánovics Csapó Julianna. 2020. Kuncz Aladár *A fekete kolostor* című regénye az első világháborút tematizáló regények sorában. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига* 45 (2): 249–270.

- Bence Erika – Kocsis Lenke. 2019. Memoires, Diaries, Diary Novels about the First World War in Hungarian Literature. *Stredoeurópske pohl'ady* 1 (1): 86–94.
- Csáth Géza. 1997. *Fej a pohárban – Napló és levelek 1914–1916*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Fleissig József. 1920. *Szibériai napló: Fogságom és szökésem*. Budapest: Benkő Gyula cs. és kir. Könyvkereskedése.
- Hammerstein Judit. 2017. A hátszország szélhámosai: Munk Artúr: A hinterland. *Kortárs* 61 (7–8): 161–165.
- Hašek, Jaroslav. [1923] é. n. *Švejk, a derék katona kalandjai a világháborúban*. Ford. Réz Ádám. <http://dydudu.hu/konyv/regeny/hasek/svejk/> (2022. aug. 29.)
- Ignotus. 1916. Viszontlátásra, drága! (Tersánszky Józsi Jenő regénye). *Nyugat* 9 (22): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00210/06423.htm> (2022. aug. 29.)
- K. József. 2014. „Pedig én katona akartam lenni”: K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra 1914–1918. Novi Sad – Temerin: Forum – Temerini Múzeumbarátok Egyesülete.
- Markovits Rodion. [1928] 1986. *Szibériai garnizon: Kollektív riportregény*. Boldizsár Iván: Híres könyv – elfelejtett szerző. 5–6. Dr. Végh Oszkárné: Utószó. 454–458. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Munk Arthur. 1930. *A nagy káder: Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból*. Budapest: Pantheon Kiadás.
- Munk Artúr. [1933] 1981. *A hinterland: A mögöttes országrész háborúja*. Bori Imre: Utószó. 235–243. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Munk Artúr. 1999. *Napló 1915–1916*. Szabadka: Életjel.
- Pataky Adrienn. 2019. Honoráriumok és kiadási körülmények Tersánszky hagyatékából. *Tempevölgy* 11 (1): 70–81.
- Rónay László. 1983. *Tersánszky Józsi Jenő*. Budapest: Gondolat. https://konyvtar.dia.hu/html/szakirodalom/tersanszky_jozsi_jeno/tersanszky_ronay_tersanszky_jozsi.htm
- Szekernyés, János. 2011. Egy világsiker eredői, összetevői és utóregzései: Markovits Rodion és kollektív riportregénye a szibériai hadifogságról. *Múlt és Jövő* 26 (3): 51–73. www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1437/ (2022. szept. 2.)
- Tarkó János. 1919. *Amíg a nagy vihar tombolt...* Nagybecskerek: Haász Testvérek.
- Tersánszky Józsi Jenő. 1916. Viszontlátásra drága... I–III. *Nyugat* 9 (15–17): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00203/06274.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00204/06293.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00205/06312.htm> (2022. aug. 8.)
- Tersánszky Józsi Jenő. 1916. *Viszontlátásra drága*. Budapest: Nyugat Szépirodalmi Szemle.
- Tersánszky Józsi Jenő. 1929. A margarétás dal. *Nyugat* 22 (6–12): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00463/14402.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00464/14435>.

htm, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00465/14463.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00466/14489.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00467/14503.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00468/14537.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00469/14556.htm>. (2022. aug. 8.)

Szabó István – Andrée Dezső [1931] é. n. *Egy legionista naplója: Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929)*. Eredeti naplójegyzetek alapján sajtó alá rendezte: Andrée Dezső. Novi Sad: Uránia.

Utasi Csaba. 1990. Vizontlátásra, drága. *Hungarológiai Közlemények* 22 (1–2): 39–45.

SERIES OF THE HUNGARIAN HINTERLAND NOVELS

Jenő Józsi Tersánszky: Vizontlátásra, drága... (Goodbye, dear...)

Endre Ady, in his review published in the Figyelő column of the literary journal *Nyugat* on 1 December 1916, described Jenő Józsi Tersánszky's novel *Vizontlátásra, drága... (Goodbye, dear...)* as „the first real war novel”. Reception has identified it as a companion piece to the novel *A margarétás dal (Song with Daisies)* (1929) on the basis of several explicit features (e.g. war themes, female protagonist, confessional feature, etc.), while recent research – reflecting on Artúr Munk's *A hinterland* (1933) – places it in the series of so-called Hinterland novels. The paper presents the mentioned work in the milieu of this web of contexts. Taking into account the similarities and differences, it seeks to answer the question of how Tersánszky's novel fits into the genre variations of the First World War novels, and whether the premise that a new, previously non-existent novel genre and discourse emerged in the history of Hungarian literature with the publication of *Vizontlátásra, drága...* can be justified. The process of searching for tradition, on the other hand, serves to explore the predecessors and models of the work (e.g. the 19th century Hungarian epistolary novel, Russian realist prose).

Keywords: thematisation of war, First World War novels, Russian fiction, hinterland, female perspective, confessionalism, epistolary novel

JOŠ JEDAN MAĐARSKI ROMAN ZALEĐA

Joži Jene Teršanski: Doviđenja, draga...

U svojoj recenziji, objavljenoj 1. decembra 1916. godine u rubrici časopisa „Nyugat Figyelő”, Endre Ady je roman *Vizontlátásra, drága... (Doviđenja, draga...)* Jožija Jenea Teršanskog odredio kao „prvi pravi ratni roman”. Na osnovu nekoliko eksplicitnih momenata (na primer: ratna tema, žena kao glavni lik, ispovedna forma itd.), kritika ovo delo vidi kao parnjak delu *A margarétás dal (Pesma ljubavi)* (1929), dok ga najnovija istraživanja – imajući u vidu delo Hinterland Artura Munka iz 1933. godine – lociraju u tzv. romane zaleđa. Naše istraživanje osvetljava ovo ostvarenje u mreži navedenih konteksta. Uzimajući u obzir sličnosti i razlike, traži

se odgovor na to kako se roman Teršanskog uklapa u niz žanrovskih varijanata romana sa tematizacijom Prvog svetskog rata i da li je opravdana pretpostavka da se, objavljivanjem romana *Doviđenja, draga...*, u mađarsku književnost uvodi novi tip romana i romanesknog diskursa koji ranije nije postojao. Primenjujući postupak traganja za tradicijom, nastojali smo da otkrijemo postojanje eventualnih prethodnika i uzora navedenog dela (na primer: mađarski epistolarni roman iz 19. veka, ruska realistička proza).

Cljučne reči: tematizacija rata, ruski roman, zaleđe, žensko gledište, epistolarni roman

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. szept. 10.

Közlésre elfogadva: 2022. okt. 20.